

Piotr Goltz

"The Ideal Ruler in Medieval Bohemia", ("East Central and Eastern Europe in the Middle Ages" [450-1450], 44), Robert Antonín, tłum. Sean Mark Miller, Boston – Leiden 2017 : [recenzja]

Roczniki Historyczne 83, 285-288

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROBERT ANTONÍN, *The Ideal Ruler in Medieval Bohemia (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages [450-1450] 44)*, tłum. Sean Mark Miller, Brill, Boston-Leiden 2017, ss. XIII + 400.

Prezentowana monografia Roberta Antonína (ur. 1977) stanowi kontynuację jego badań nad dziejami średniowiecznej Europy Środkowej, ze szczególnym uwzględnieniem ideału panującego i praktyki sprawowania władzy¹. Pierwotnie wydano ją w języku czeskim: *Ideální panovník českého středověku. Kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení* (2013). Na jej podstawie Autor uzyskał w 2015 r. tytuł docenta. Przekład angielski, wydany w serii, której redaktorem jest Florin Curta², jest skrócony w stosunku do wersji czeskiej. Pominięto rozdział X, poświęcony ideałowi władcy w świetle źródeł husyckich (*Panovník a revoluce – proměny panovníckého ideálu v husitství*).

Autor podjął się ambitnego zadania, jakim było zbadanie rozwoju średniowiecznych koncepcji dobrego i złego władcy w Czechach oraz refleksji nad celami i granicami władzy monarszej. Zajął się nie tylko koncepcjami władcy idealnego, lecz także średniowieczną mentalnością w ogóle. Praca jest wielowątkowa, dotyczy historii idei, kultury, społeczeństwa, ustroju (wraz z jego filozoficznymi i teologicznymi podstawami), kultury rycerskiej i źródeł narracyjnych (zwłaszcza kronik). W niniejszej recenzji niemożliwe będzie poruszenie wszystkich tych wątków. R. Antonín skoncentrował się na kwestiach legitymizacji władzy monarszej, a zwłaszcza znaczenia dla niej postaci św. Wacława, motywów antycznych i biblijnych oraz ideałów rycerskich. Uwagę skupił też na sposobach postrzegania idealnego władcy, a dokładnie: korzeniach, obowiązkach i prawach oraz znaczeniu władzy monarszej. Charakterystyczne dla Autora jest podejmowanie rozlicznych zagadnień i stawianie wielorakich pytań, z których nie na każde odpowiada, a na część udziela odpowiedzi jedynie fragmentarycznych. Z jednej strony jest to świadectwo odpowiedzialności, z drugiej zaś może być impulsem dla czytelników do podjęcia pewnych tropów. Pracę warto zestawić ze słynnym dziełem Hartwiga Kantorowicza pt. *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology* (1957; wyd. pol.: *Dwa ciała króla. Studium ze średniowiecznej teologii politycznej*, tłum. M. Michalski, A. Krawiec, 2007), do którego zresztą R. Antonín często się odwołuje. Podobna jest tematyka, charakter wyzyskanych źródeł i esejistyczny sposób prowadzenia rozważań.

Jak Autor podaje we wstępie (s. XI-XIII), impulsem do podjęcia badań była utrata przezeń zaufania do Piotra z Żytawy, jednego z autorów Kroniki zbrasławskiej, którą badał zrazu w „nainym dążeniu do ustalenia prawdziwego oblicza” Wacława II, głównego bohatera wspomnianego tekstu. Od tamtej pory R. Antonín zbierał materiały poświęcone różnicy między rzeczywistością historyczną a światami przedstawionymi w kronikach. Autor odszedł od swoich pierwotnych zamierzeń, gdy okazało się, że odbiorca – chcący ustalić na podstawie źródeł prawdę o danej postaci – ma dostęp nie do realnej osoby, a tylko do jej wykreowanego wizerunku, składającego się z wielu poziomów konwencji i klisz, określonych mianem „opakowania” (packaging, s. XI). Początkowo zamiarem Autora było badanie służących do kreślenia wizerunków władców toposów, pojmowanych jako określony zestaw postulatów, przez długi czas niewzruszalny i ściśle związany z ówczesną myślą polityczną. Ostatecznie za przedmiot rozważań przyjął wyobrażenia dawnych autorów o idealnym władcy jako fundamentalnym elemencie kultury średniowiecznej. Szło więc o odpowiedzi na pytania (materiał źródłowy stanowić miały źródła pisane i ikonograficzne): czemu autorzy średniowieczni pisali o władcy w dany sposób?; do kogo ich twórczość

¹ Z wcześniejszych publikacji Autora wymieńmy (oprócz licznych artykułów, z których część dotyczyła badań owocujących omawianą monografią) książki: *Zahraniční politika krále Václava II. v letech 1283-1300* (2009), *Panovnícké vjezdy na středověké Moravě* (2009, razem z Tomášem Borovským) i *České země za posledních Přemyslovců*, t. I (2012).

² W ramach serii mają być publikowane wysoko ocenione prace naukowe (lub ich tłumaczenia) z dziedziny archeologii i historii (monografie, zbiory artykułów, wydania źródeł) poświęcone kulturze, ekonomii i społeczeństwu Europy Wschodniej w okresie od najazdu Hunów do upadku Konstantynopola.

była skierowana?; kto mógł lub miał zrozumieć owe komunikaty? Nie da się odpowiedzieć na te pytania bez określenia relacji między ludzką wyobraźnią a procesem myślenia, intelektualnym i fizycznym doświadczaniem rzeczywistości. Autor wskazuje, że zbyt często materialny aspekt rzeczywistości uważa się za samą rzeczywistość, zapominając o równoległym istniejącym – choć trudno uchwytnym – świecie idei, planów, marzeń i innych manifestacji ludzkiej *psyche*, będącej zasadniczą częścią życia ludzkiego.

Celem Autora jest: (a) określenie zasad, za pomocą których konstituowano życie społeczne średniowiecza; (b) wyjaśnienie idei władzy królewskiej i sprawiedliwego panowania, pojmowanej jako podświadoma personifikacja utopijnego dążenia ludzi do osiągnięcia sprawiedliwego porządku społecznego (co Autor nazywa, niezbyt moim zdaniem fortunnie, „międzyosobową koegzystencją”, ang. interpersonal coexistence). Autor tłumaczy, że pisanie o średniowiecznej koncepcji władzy idealnego w średniowieczu to jednocześnie eksploracja najskrytszych pragnień i życzeń człowieka średniowiecza, wykraczających poza przestrzeń najbardziej elementarnych potrzeb, lecz warunkujących poczucie bezpieczeństwa. Idealny władca uosabiał cztery zasadnicze kategorie: *pax – ordo – iustitia – clementia*.

Ogólne ramy chronologiczne obejmują średniowiecze od VI do XIV w., w przypadku spraw czeskich uwagę skupiono na wiekach XII-XIV, ze szczególniejszym uwzględnieniem tekstów z przełomu XIV i XV w. Praca składa się ze wspomnianego już wstępu, dziewięciu rozdziałów i krótkiego zakończenia (s. 363-366); układ jest nieco odmiennym od wydania czeskiego, w którym rozdziałów było dziesięć.

W rozdziale I (*Sovereign Power in the Medieval World: Roots, Principles, Meanings*, s. 1-40) ukazano szerokie, europejskie tło intelektualne w postaci rozwoju i przemian idei władzy monarszej z dwóch perspektyw: średniowiecznej (do przełomu XIV i XV w.) i współczesnej (naukowej). Wywód, oparty na bogatej (głównie niemieckojęzycznej) literaturze przedmiotu, zaczyna się od przyjęcia chrześcijaństwa przez Konstantyna Wielkiego, choć Autor sięga też do rzymskich stoików (Cyceron, Seneka). Najwięcej uwagi poświęcono dwóm koncepcjom władzy monarszej: wywodzącej się z filozofii antycznej (przede wszystkim św. Augustyna) oraz pochodzącej z kręgu germańskiego (Heerkönigtum). W przeglądzie tym brakuje np. Ranulfa de Glanvill (zm. 1190), a zwłaszcza traktatu *De monarchia* Dantego Alighieri. Rozdział przynosi ciekawe i erudycyjne, ale z konieczności pobieżne i niepełne omówienie różnych fenomenów historycznych, nie zawsze właściwie ze sobą powiązanych.

W rozdziale II (*Sources and Methodological Starting Points*, s. 41-65) omówiono zastosowaną metodologię (analiza krytyczno-porównawcza i antropologiczno-kulturowa), stan badań oraz wykorzystane źródła czeskie. Są to w większości teksty narracyjne, przede wszystkim kroniki (zwłaszcza Kronika zbrasławska), legendy i żywoty (zwłaszcza poświęcone św. Wacławowi), *specula principum* oraz dzieła literackie z kręgu kultury rycerskiej (opowieści o Aleksandrze i o Troi). Autor sięgał też do dokumentów, monet, pieczęci oraz różnych fundacji monarszych, jak budowle, nagrobki, rzeźby, freski. Wydaje się, że więcej uwagi należałoby poświęcić omówieniu konkretnych tekstów, a zwłaszcza ich recepcji, kluczowej przecież dla podjętego tematu. Dyskusyjny jest sąd, że przekaz źródłowy jest przestrzenią wspólną twórców i odbiorców („In short, there is an area of common competence between authors and their audiences, which can be studied from a historical point of view”, s. 47), skoro dziś słyszymy głos kronikarzy, widownia zaś najczęściej pozostaje niema (czego Autor zdaje się nie dostrzegać, jak również wpływu zróżnicowania społecznego na odbiór przekazu). Możliwa była przecież sytuacja, że prezentowana wizja przeszłości była sporna, *de facto* narzucona przez władzę bądź elity.

Następne rozdziały stanowią właściwy trzon pracy. W rozdziale III (*The Origin and the Legitimacy of the Power of the Rulers of Bohemia during the Pre-Hussite Period*, s. 66-108) poruszono główne problemy związane z pochodzeniem i legalnością (zwłaszcza sakralizacją) władzy monarszej. Największe znaczenie mają tu różne – choć zgodne w najważniejszych elementach – wersje mitów założycielskich dynastii Przemyślidów i wspólnoty politycznej Czechów, tj. kombinacja ustanowienia władcy przez Boga i wyniesienia przez lud. Ciekawe jest prześledzenie żywotów św. Wacława w celu uchwycenia różnych sposobów ukazywania tego władcy i rangi nadawanej w nich legendom o początkach chrześcijaństwa czeskiego (s. 71-74).

Słusznie twierdzi R. Antonín (s. 91), że pochodzenie władzy od Boga miało dwojakie skutki. Władcy służyło do legitymizacji jego panowania, dla poddanych oznaczało nałożenie na monarchę wysokich wymagań etycznych. Był to hamulec awaryjny, którego można było użyć w przypadku zagrożenia despotyzmem (s. 108). Trafna jest ocena roli św. Wacława jako głównej postaci programu ideowego Karola IV. Kult tego świętego mógł mieć u Karola aspekt osobisty, gdyż wiązał się z przeżyтыми przez niego urazami i chorobami. (zob. J. Ramba, *Tajemství Karla IV.: čeští panovníci ve světle antropologicko-lékařských zkoumání*, 2015; E. Vlček, *Physical and Personality Traits of Charles IV, Holy Roman Emperor and King of Bohemia: A Medical-anthropological Investigation*, 2016). W książce nie odnalazłem zresztą informacji, że Karol otrzymał na chrzcie imię Wacław.

W rozdziale IV (*The „Saint-Wenceslas Body” of the Bohemian Dukes and Kings: The Eternal Duke in the Transformations of the Middle Ages in Bohemia*, s. 109-134) Autor skupił się na postaci św. Wacława, „wiecznego panującego” patrona ziem czeskich, wykorzystując również zabytki architektury, jak i ikonografię. Postać św. Wacława skontrastowano z innymi „wielkimi świętymi”, wybitnymi władcami (jak święci Stefan, Olaf i Ludwik), łączącymi ideał króla-kapłana (*rex-sacerdos*) i króla wiecznego (*rex perpetuus*). Najwięcej uwagi poświęcono tekstom i zabytkom z czasów Karola IV. Konkluzja jest taka (s. 134), że św. Wacław był postrzegany nie tylko jako obrońca ziemi i jej ludności, ale i jako źródło pochodzenia władzy danego panującego, który – podczas koronacji – niejako łączył swoje ziemskie ciało z mistycznym ciałem patrona. Odtąd posunięcia każdego władcy były oceniane również przez pryzmat wzorca świętowacławskiego.

W rozdziale V (*Sovereign Models of Ancient and Biblical Tradition in Czech Sources of the High Middle Ages*, s. 135-173) następuje prześledzenie wykorzystania wzorców antycznych i biblijnych w źródłach czeskich, od Kosmasy do Tomáša Štítného. Szczególną sferą owych nawiązań były *exempla*, w których największą popularnością cieszyli się z jednej strony Aleksander Wielki, a z drugiej – Mojżesz, Dawid i Salomon. Autor wiele miejsca poświęca kronikom powstałym na polecenie Karola IV, wskazując, co i skąd dany autor przejął. Ważne są informacje (s. 163) o micie „luksemburskim”, w ramach którego starano się powiązać Karola z antykiem, w tym z Priamem, a poprzez niego z Merowingami i Karolingami (na podstawie znanych z kopii malowideł z Karlštejnu).

Rozdział VI (*Bohemian Rulers and the Seven Virtues*, s. 174-203) przynosi omówienie roli siedmiu cnót głównych i czterech cnót kardynalnych w kształtowaniu poglądu na idealnego władcę, przy skupieniu uwagi na kronikarskich obrazach postaci św. Wacława, Brzetysława I, Wratysława II i Przemysła Ottokara II. W podsumowaniu Autor wyjaśnia (s. 203), że momentem kluczowym dla implementacji związanego z tymi cnotami modelu władcy było przyjęcie wzorców kultury rycerskiej, do których upowszechnienia doszło szybciej i szerzej niż w przypadku wizji zawartych w zwierciadłach władcy lub uczonych teoriach władzy.

Trzy ostatnie rozdziały poświęcone są rozważaniom o świeckim wizerunku władcy. W siódmym (*Miles-Rex*, s. 204-233) podjęto próbę ustalenia relacji między ideałami rycerskimi a koncepcją władcy idealnego. Ciekawe są fragmenty o stosowaniu przez kronikarzy i artystów omówionych wcześniej wzorców w odniesieniu do przedstawień panującego w konkretnych sytuacjach (król jako sędzia, prawodawca, źródło mądrości itd.), co znajduje odzwierciedlenie w czterech głównych atrybutach królewskość (prawo, pokój, sprawiedliwość, miłosierdzie). Autor stara się zarazem wyodrębnić elementy opisu danego władcy, które były swoiste bądź świadczyły o rzeczywistych cechach danej postaci lub świadomie przez nią przyjętych konwencji w przedstawianiu własnej osoby. Ukazuje też, poprzez analizę gestów, czynności sądowych lub dyplomatycznych, sposoby publicznego manifestowania ideału monarszego. Sporo uwagi poświęcono przemianom w sposobie przedstawiania św. Wacława, zwłaszcza w czasach Karola IV.

W najdłuższym rozdziale VIII (*Sovereign and Society: Several Faces of Cultural Archetype*, s. 234-311) zawarta jest analiza aspektów władzy monarszej – jak społeczeństwo postrzegało władcę i jak on sam chciał być postrzegany. Wiele miejsca wypełniono wymienieniem cech, jakimi powinien charakteryzować się dobry władca (oraz ich przeciwieństw): *Good Times of*

A Good King (s. 234-255), The Pious King (s. 255-268), The King's Justice (s. 269-271), Judging King (s. 271-273), The King's Law, King's Wisdom (s. 273-279), Punishing and Merciful King (s. 279-285), King – Peacemaker (s. 285-288), The Ideal Sovereign as Seen by Himself: Charles IV in the Lights of His Literary Activity (s. 288-294), Bad Times of a Bad King (s. 294-311). Jak widać, konstrukcja prezentowanego rozdziału mogłaby być uproszczona (przez połączenie pewnych paragrafów), gdyż często trudno o wyraźne rozgraniczenie kolejnych funkcji.

Rozdział IX (Ideal, Norm, Reality, s. 312-362) ma już charakter podsumowujący. Podjęto tu próbę powiązania teorii ideału monarszego (kreślonego na podstawie kronik i innych tekstów prezentujących wzór monarchy) z praktyką jego stosowania w życiu społecznym (uchwytną w źródłach dokumentowych). Mamy tu liczne przykłady związków między sferą postulatów a praktyką polityczną. Autor wykorzystał przy tym rozległą literaturę dotyczącą średniowiecznych rytuałów. Zwraca uwagę zdanie (s. 360) o tym, jak umiejętnie, konsekwentnie i świadomie kształtowane polityka i propaganda legły u podstaw określania Karola IV mianem *pater patriae* – do dziś historycy pozostają pod wpływem sposobu, w jaki cesarz prezentował siebie i swą władzę.

Właściwe „uwagi końcowe” (Final Notes, s. 363-366) to krótka, lecz interesująca i treściwa refleksja nad potrzebami sfery psychologicznej (bezpieczeństwo, nadzieja na lepsze jutro, pokój, sprawiedliwość, stabilizacja) w umysłach średniowiecznych, których zaspokojeniu służyło wyobrażenie o idealnym władcy (określane mianem „teorii”) i rytuały (nazywane „praktyką”), jakie były udziałem panującego, stającego się przedstawicielem Boga na ziemi. Autor konkluduje, że: w średniowiecznych Czechach mieliśmy do czynienia z jednej strony z „dwoma ciałami” władcy, z drugiej zaś – społeczeństwem (wspólnotą) określanym za pomocą pojęć *regnum*, *corona*, *patria* oraz *gens*; w drugiej połowie XIII i w XIV w. najważniejszymi elementami ideału monarszego w Czechach były mądrość (ściśle związana z wymierzaną sprawiedliwością), dzielność i pobożność (wyrażana w przestrzeganiu trzech cnót teologicznych: wiary, miłości i nadziei); władca uczył się panowania poprzez schematy i wzorce gestów, rytuałów oraz innych czynności zarówno publicznych, jak i prywatnych.

Całość pracy dopełniono aneksem z listą władców czeskich od Borzywoja do Zygmunta Luksemburskiego (s. 367-368), dość obszerną bibliografią (s. 369-391), indeksem autorów współczesnych (s. 392) oraz indeksem osób i rzeczy (s. 393-400). W bibliografii dominuje literatura w językach niemieckim, czeskim i angielskim, jest też nieco francuskojęzycznej. Znaleźć można prace autorów polskich, choć głównie w przekładach na czeski lub niemiecki. Dziwi brak prac Jacka Banaszkiewicza, a także Ivana Hlaváčka, podobnie jak uwzględnienie zaledwie dwóch prac Marii Bláhovej (a pominięto np.: Kroniky doby Karla IV., 1987).

Docenić należy sporą liczbę ilustracji, ale te czarno-białe są niestety słabo czytelne (np. s. 63, 118, 119, 131, 270, 332). Ciekawe są umieszczane przy nich podpisy, w których Autor uzasadnia cel ich wykorzystania (choć niekiedy noty te się dublują). Raza! braku redakcyjne książki, jak choćby niedopatrzenia wynikające z różnic między wydaniem pierwotnym a tekstem angielskim (na s. 36 znajdujemy odesłanie do rozdz. X, którego w tłumaczeniu nie ma), błędy czy literówki. Podziękowania Autora dla redaktora i tłumacza serii za poprawki edytorskie i merytoryczne wydają się niezasłużone (s. XIII). Język przekładu nie jest w ogóle prosty i łatwy w odbiorze.

Praca jest jednak godna polecenia. Autor podjął się zadania ambitnego, trudnego, zakres chronologiczny i tematyczny pracy jest bardzo szeroki, lektura zaś przynosi wiele informacji i ciekawych spostrzeżeń, a wskazuje też wątki warte podjęcia. Obrane cele zostały w zasadzie zrealizowane. Dobór materiału źródłowego przeprowadzono właściwie, choć podkreślić należy, że zbyt mało miejsca poświęcono recepcji tekstów, zwłaszcza kronik. Autor dołożył troski o ukazanie szerokiego tła dziejowego. Nie ma oczywiście jednej odpowiedzi, kto był idealnym władcą w wiekach średnich. Po przeczytaniu monografii pozostaje pewien niedosyt wynikający z podjęcia przez Autora zbyt wielu wątków, co prowadzić musiało do skrótowego potraktowania części z nich. Ze względu na zakres przedsięwzięcia i wagę tematu powinno mu to jednak zostać wybaczone.